

İKLİM KRİZİ VE SERMAYE MANTIĞI

Kenan KALYON*

Öz: İklim krizi insanlığı ve canlı yaşamını tehdit etmekte, durum vahim ve alarm verici bir hâl almaktadır. Bir yandan yaşanan bu alarm verici durumun belirtileri çoğalmakta ve yoğunlaşmakta diğer yandan da küresel ölçekte bir iklim ve iklim adaleti hareketi serpilip gelişmektedir. Bugün için aslında konu olan iklim krizi değil, pek çok yönüyle bütünsel bir "ekolojik kriz"den söz etmek gerekmektedir. Bu krizin temelinde de atmosferdeki sera gazları yoğunluğunun kapitalist üretim biçimleri, sermayenin kâr ve yeniden üretim açlığı ile kapitalizmin hâlihazırda enerji tabanı ve altyapısı yatmaktadır. Bu krizle baş etmenin yolu krizi hafifletecek önlem almayı ihmal etmeden insan-insan ve insan doğa ilişkilerini bir ve aynı anda dönüştürecek yeni bir uygarlığa geçiş olmalıdır.

Anahtar sözcükler: iklim krizi, ekolojik kriz, kapitalizm

Climate Crisis and Logic of Capital

Abstract: *Climate crisis threatens humanity an all forms of life while it assumes urgency and alarming characteristics. While indications of this alarming situation increase and intensify, there is also a climate and climate justice movement growing at global scale. Given the present situation it would be more appropriate to speak about a full-scale "ecological crisis" instead of climate crisis in its narrower sense. And underneath this crisis we see, in the context of greenhouse gases in the atmosphere, capitalist modes of production, greed for profit and reproduction, and the present energy base and infrastructure of capitalism. The way to cope up with this crisis is transition to a new civilization that will radically transform human and human-nature relations without omitting mitigation measures that can be adopted today.*

Key words: *climate crisis, ecological crisis, capitalism*

Bugün yerkürenin, insanlığın ve canlı yaşamının karşısındaki en ivedi ve yakıca tehdit iklim krizi... Önümüzde zaman yok veya çok kısıtlı ve ancak neredeyse her anı etkin bir biçimde değerlendirildiği takdirde lehimize çevrilebilecek adeta bıçak sırtı bir zaman dilimi var. Artık şüphe yok; küresel ısınma ve iklim krizine dair vurgu ve belirlemeler gezegenimizin ve insanlığın yakın veya uzak geleceğine yönelik öngörü ve kestirimler olmaktan hiç yoksa son 30-40 yıldır çıkmış durumda. Zira alametleri, tezahürleri ve gündelik yaşamımız içindeki yansılar gittikçe artan bir iklim krizinin içinde ve hatta tam ortasındayız. Durum vahim ve alarm vericidir. Nitekim küresel ölçekte bir iklim ve iklim adaleti hareketinin serpilip gelişmekte oluşunun artındaki dürtü tam da ha bire çoğalan bu alarm işaretlerinin alımlanmakta oluşudur.

Özetle İklim Krizi

Aslında, günümüz koşullarında, münhasıran bir iklim krizinden değil, pek çok veçhesi, ögesi, boyutu ve görüngüsü ile bütünsel bir "ekolojik kriz"den söz etmek gerekiyor. İklim krizi bunun bütün ekosistemleri üst-belirleyen en genel, en küresel, en

katatsrofik, en öngörülemez, en üstel ve geri beslemeli etkileri olan ön cephesi. Temelinde gezegenimizi sarmalayan atmosferin bileşiminin kapitalist üretim yordamları, sermayenin bitimsiz kâr açlığı ve dinamikleri, dizginsiz genişletilmiş yeniden üretim açlığı ve elbette kapitalizmin hâlihazırda enerji tabanı ve altyapısı nedeniyle sera gazları lehine değişmesi yatıyor.

Atmosferde karbondioksit ve metan gazı derişimi arttıkça, bir sera etkisi oluşuyor, güneşten gelen ısının daha fazlası tutuklanıyor, tabiri caizse tuzaklanıyor ve bu ısının gerisin geri yeryüzüne yansıtılması sonucu denizler ve okyanuslar da ısı yutucular ve tutucular olarak ısınmaya başlıyor.

Kapitalizmin enerji tabanı ve altyapısı ta sanayi devriminden bu yana esas olarak atmosfere karbondioksit salan fosil yakıtlara (diğer tabirle hidrokarbonlara) dayanıyor. Yani tarih boyunca yaygın kullanım sıralamalarına göre kömür, petrol ve doğalgaz (ve şimdilerde sıraya giren kaya gazı ve kaya petrolü ile birlikte) değişen nispi oranlarla iklim krizinin ve karbondioksit emisyonunun asıl müsebbipleri.

*Yazar, Siyasi Analist (ORCID No:0000-0001-9505-6880)

Geliş Tarihi / Received : 17.12.2019

Kabul Tarihi / Accepted : 29.12.2019

Ancak iklim krizi bağlamında niceliksel olarak ikincil ama etkileri bakımından hiç de ikincil olmayan bir başka sera gazını, metan gazını zikretmeden olmaz. Metan, esas olarak endüstriyel tarım ve hayvancılık dolayısıyla atmosferde birikimi artan bir gaz. Hiç yoksa belli bir zaman aralığında karbondioksit göre daha yüksek katsayılı ve tehlikeli bir ısı tuzaklayıcı olması metan emisyonunu önemli kılıyor. Endüstriyel tarım ve hayvancılığın yanı sıra, metan gazı emisyonu zincirleme tepkimeli ve geri beslemeli bir başka süreç dolayısıyla da giderek artıyor: Isınma sonucu, özellikle Kuzey Kutbunun bütün mücavir alanlarında ama özellikle Sibiryada donuk toprakların çözünmesi, bu vesileyle açığa çıkan metan gazının atmosfere salınması... Ne var ki, iklim krizinin başlıca müsebbipleri olan bu iki gaz kendi kendilerine veya salt bir kimyasal ve biyolojik evrimin sonucu olarak atmosferdeki ağırlılıklarını arttırmıyorlar. Konu birazdan geleceğimiz doğa üzerinde insan etkinliği...

Alametler çoğalırken

Birleşmiş Milletler (BM) nezaretinde düzenlenen iklim toplantılarından ilki olan 1992 Rio Konferansı, iklim krizinde "geri dönüşsüz" eşiğin aşılması bakımından ısı artışının sanayi devrimi öncesine göre 2 derece ile sınırlanmasını gerektiğini saptamıştı. Şimdilerde ortalama ısı artışı 1 derece civarında salınıyor. Bu 1 derecelik ortalama artışın şimdiden yarattığı vahim sonuçlara bakılarak 2 derece tahminin iyimser bir beklentiyi yansıttığı görüşü, hem bilimsel çevrelerde hem de BM'nin müteakip toplantı ve konferanslarında giderek yaygın bir kabule ve kanaate dönüşüyor. Yeni eşik değer artık 2 değil, 1,5 derecedir. Yani gezegenin ve insanlığın yazgısı bakımından yarım derecelik bir ısı artışı sınırında durulup durulmayacağını belirleyecek kritik bir konjonktürde bulunuyoruz. Bugünkü eğilimleri dizginlemek ve geri dönüşsüz eşiği aşmamak bakımından zaman aralığımız en çok 20-25 yıl. Oysa sermaye, devletler ve şirketler kapitalist rekabetin basıncı altında her hangi bir maliyet ödemek istemiyorlar. Peşinde koştukları çözüm ona "çözümler" in tamamı piyasacı çözümlerdir. Son icatlarından bir tanesi de bir karbon piyasası yaratmış olmalarıdır. Bu sebeple, geriye dönüp bakınca, dünyanın egemenlerinin alametlerin gittikçe arttığı son 40-50 yılı hoyratça harcadıkları rahatlıkla söylenebilir.

Yenilenebilir enerji kaynakları ve "yeşil kapitalizm" e dair bütün tevatüre rağmen, hâlen toplam enerji tüketiminin % 81'i fosil yakıtlardan sağlanıyor ve rekabet esas olarak fosil yakıtlar etrafında dönmeye

devam ediyor. ABD kaya gazını enerjide bağımlılığını sona erdirmenin ve hatta bir likit gaz ihracatçısı hâline gelmenin fırsatı olarak görüyor. Doğu Akdeniz'in asıl sorunu giderek artan kirlilik ve kimse bu kirliliği gidermek için kılını kıpırdatmaz iken, bölge muhayyel doğal gaz rezervleri etrafında dönen şiddetli bir rekabetin sahnesi hâline gelmeye başlıyor.

Özellikle Arktik olarak tabir edilen kuzey kutbu sahasında buzullar hızla erimekte. Belirli zaman aralıkları ile uydulardan çekilmiş fotoğrafların karşılaştırılmalı tahlili tabloyu çok net bir biçimde gözler önüne seriyor. İzlandalılar bu vahameti bir anıtle ve bütün dünyaya seslenen "geleceğe mektup" başlıklı bir kitabe ve çizgi ile kayıt altına aldılar bile.

İzlandalılar eriyen buzullara ağıt yakarken, iklim krizini artık verili bir durum sayan bir tür istismarcılığın da nüksetmekte olduğunu kaydetmek gerekiyor. Örneğin, Rusya buzulların eridiği koşullarda Arktiği Asya ile Avrupa, Asya ile Amerika arasında alternatif bir deniz yolu güzergâhı hâline getirmek ve nispeten kolaylaşan sondaj faaliyetlerine hız vermekle ilgili. Hakeza Trump'ın Grönland'ı Danimarka'dan satın almaya talip olması da bu kapsamda görülebilir.

Buzulların erimesi oldukça geri beslemeli ve karmaşık bir süreç. Buzul güneş ısı ve ışığını uzaya yansıtır; oysa su yutar ve soğurur. Şu anda yer yüzünde su lehine böyle bir dinamik işliyor. Bu nedenle hem bildik rüzgâr akımları hem de gezegenin iklim düzeninde önemli bir işlevi bulunan okyanus akıntıları güzergâh değiştirmeye ve farklılaşmaya başlıyor.

Buzullar eriyor ise deniz ve okyanus seviyeleri yükselecek ve karaların düşük irtifalı birçok bölümü yakın bir gelecekte suların istilasına uğrayacak demektir. Su seviyesinde 10-15 cm'lik bir yükselme şimdiden saptanmış bir olgudur.

Dünyanın akciğeri diye nitelenen ve önemli karbon tutuklama havzalarından biri olan Amazon Ormanları da tehdit altında. Uydulardan aralıklı olara çekilmiş resimler bu ormanların bütün yerli ve köylü direnişlerine rağmen nasıl kemirilmekte olduğunu gözler önüne seriyor. Üstelik Amazonların büyük bölümünü barındıran Brezilya'nın başında şimdi bu ormanları tarım, hayvancılık ve madencilik sektörüne alabildiğine açmaya yeminli ve tıpkı Trump gibi küresel ısınmaya zerrece aldırmanın Bolsonaro adlı faşist eğilimli bir başkan var. Bolsonaro "Amazonlar bizimdir" diyerek hafif yollu bir "anti-emperyalizm"

yapmayı da ihmal etmiyor. Aslında, onun bu tutumu meselenin can alıcı boyutuna ışık tutuyor: Ekolojik krizi gerçekten önlemenin yolu, doğanın bütün insanlık adına kolektif yeniden temellükünden, bu doğrultuda özel mülkiyetin, devletlerin hükümlerinin ve sermayenin en azından sınırlandırılmasından geçiyor.

Olağan dışı ve beklenmedik iklim olayları giderek artan bir sıklıkla vuku buluyor. Aşırı sıcaklar, ani yağışlar, beklenmedik hortumlar, vb. Dahası, iklim kuşakları arasında kayma ve geçişgenlikler artıyor, mevsimsel düzenlilik yerini bir mevsimsel karmaşaya bırakmaya başlıyor.

Ortalama 1 derecelik sıcaklık artışı koşullarında dahi, Avrupa başta olmak üzere dünyanın önemli bir bölümü, 1919 yazında, kayıtlar tutulalı beri tanık olunan en yüksek sıcaklıklardan kavruluyor ve binlerce insan aşırı sıcaklar nedeniyle yaşamını kaybediyor. Çölleşme giderek artıyor, tatlı su kaynakları kirleniyor ve katlaşıyor, gıda güvenliği ve gıdaya erişim yakıcı bir sorun hâline gelmeye başlıyor.

Okyanusların ve denizlerin yüzeyi ısındıkça su canlıları daha derin ve alışıkmadıkları ortamlara göçüyor ve yeni yaşam koşullarıyla yüzleşiyor. Daha önemlisi karaların akciğeri olan Amazonlar gibi, okyanusların akciğeri olan mercan adacıkları da giderek karbon tutma kabiliyetlerini yitiriyor ve "mercan ağarması" denen bir tür bozunuma maruz kalıyorlar. Hasılı, ortalama 1 derecelik ısı artışı koşullarında dahi, iklim krizinin oldukça kaotik ve geri beslemeli sonuçlara gebe çok değişkenli bir olay olduğu gerçeği ile karşı karşıya oluyoruz.

Antroposen dönem mi?

Yakın zamanlarda yeni bir jeolojik dönemleştirme önerilerine tanık olmaktayız. Buna göre, gezegenimizin son 250-300 yıllık tarihi "antroposen", yani insan etkinlikleriyle tanımlı ve damgalı olarak nitelenebilir ve gerek bütünsel olarak ekolojik kriz gerekse de bunun en akut veçhesi olan iklim krizi doğa üzerinde insan etkinliğinin, dolayısıyla "antroposen" dönemin bir olayı olarak okunabilir. Kasıt özetle ve basitçe şudur: Doğanın evrimi ilk kez doğal, kendiliğinden ve jeolojik olmaktan çıkmış, antropolojik ve kültürel bir mahiyet kazanmıştır.

İlk bakışta, doğru. Ama hemen ilk bakışın ötesine geçen kimi düzeltici yaklaşımlara ihtiyaç var. Öncelikle, genel ve soyut olarak insan etkinliğinden

söz etmek sorunu aydınlatmak yerine karartır ve perdeler. Faili görünmez kılar ve sorunu gizleştirir. İnsan doğa ilişkileri tarih boyunca çeşitli özgül biçimlere büründü ama hep bir toplumsal dolayım-la kuruldu ve belirli bir toplumsal formasyon içinde gerçekleşti. İnsan-insan ve insan-doğa ilişkileri birbirini karşılıklı olarak koşullaya geldi. Biri değiştiğinde diğeri de değişti.

Doğa üzerinde amaç güder insan etkinliği Homo Sapiens ortaya çıkmalı beri var. Şüphesiz önceki toplumlar da zaman zaman sınırlı ve yerel ekolojik krizlerle karşılaştılar. Şimdiki ise hem daha genel, kapsayıcı ve şiddetli hem de Antroposen dönem nitelemesi yapanların da teslim ettiği gibi, son 250-300 yıllık özgül bir insan-doğa ve insan-insan ilişkisinin ürünü. Bu ilişkiye endüstriyalizm deyip bırakmak da sorunu toplumsal ilişkileri ıskalayarak teknolojik bir çerçeveye hapsetmek olur.

Adını koyacak olursak; içinde bulunduğumuz çağ bir sermaye çağıdır ve sermaye bir toplumsal ilişkidir. Sermaye daha doğarken ve oluşurken doğrudan üreticileri üretim araçlarından, doğadan ve topraktan koparmış; hem emek hem de doğa üzerinde tahakkümünü bu ayırmaya dayandırmış ve onların buluşmasında kendisini aracı kılmıştır. Ha keza sermaye çağında doğaya bakış ve doğa görüşü de köklü bir biçimde değişime uğramıştır. Doğa her türlü manadan arındırılmış salt bir yararlanma nesnesine, bir hammadde deposuna, sonu gelmez bir bedava edinim kaynağına ve insan etkinliğinin edilgen sahnesine dönüştürülmüştür. Bugünkü ekolojik krizin ve iklim krizinin kök nedeni budur.

Benzer bir düzeltici yaklaşım insan-merkezcilik eleştirileri bakımından da bir ihtiyaç. Unutmayalım; bu eleştiriyi yapan bizatihi insanın kendisidir. Yani burada söz konusu olan bir öz-düşünüm ve düşünömsellik sürecidir. İnsan hem doğanın bir parçasıdır hem de onun kendi üzerinde düşünme kapasitesi ve bilinci olarak kendisini doğadan farklılaştırır. Evrimin toplumsal düzlemi ve katmanını veya "ikinci doğa" bu sayede ortaya çıktı. Sözü edilen öz-düşünüm ve eleştiri sürecinin yeni bir doğa görüşü ve yeni bir insan-doğa ilişkisi yönünde evrilmesi, ekolojik krizin önlenmesi ve eşliğinde toplumsal ilişkilerin radikal bir biçimde dönüştürülmesi bakımından yaşamsal önemdedir. Ancak insan-merkezcilik eleştirisi yeni bir etiğin geliştirilmesi ve inşası bakımından insanın sorumluluk ve rolünü azaltmaz, aksine artırır. Hem ekolojik krizin önlenmesi, hem de yeni bir insan-doğa ilişkisinin

ve bunu bütünleyen bir etiğin geliştirilmesi bakımından insan "merkezi" bir konumdadır.

Sermaye/doğa çelişkisi

Hem bütün unsurlarıyla ekolojik krizin hem iklim krizinin temelinde esasında sermaye/doğa çelişkisi yatıyor. Bu çelişkinin birçok tezahürü ve görünümü var. Her şeyden önce sermaye sınırsız ve bitimsiz bir birikim ve büyüme içtepsine sahiptir. Bu içtepsini genişletilmiş ve katlamalı yeniden üretim döngüleri içinde gerçekleştirir. Sürekli birikim ve genişletilmiş yeniden üretim biçimindeki döngü, ayna zamanda, hangi altyapıya dayanırsa dayansın sınırsız bir enerji açlığı ve ihtiyacı demek. Bu açlık dizginlenmediği müddetçe her enerji altyapısı kendi ekolojik sorunlarını üretecektir. Sermaye birikimi ve üretimin genişleme ölçeği bakımından teorik olarak her hangi bir limit yoktur. Buna karşılık gezegenimiz her bakımdan sınırlı. Sermaye karşılaştığı verili doğal sınırları öteleme ve bugün tarım ve hayvancılıkta karşılaştığımız gibi doğaya kısa devreler yaptırma yönünde ne kadar çabalarsa çabalasın, eninde sonunda doğanın sınırlılığı ve onun bedava ediniminin aslında bir maliyeti olduğu gerçeği ile yüzleşir.

Ne kadar insanileştirilmiş ve toplumsallaştırılmış olursa olsun, doğa ontolojik olarak aynı bir alan niteliğe sahip olmaya hep devam eder. Bu demektir ki tarihe ve toplumsallığa bütünüyle soğurulamaz ve yoğrulabilirliğinin sınırları vardır. Sermaye hareketi ve mantığı bu gerçeğe tamamen kayıtsızdır veya ona karşıt yönde işler.

Sermayenin zamanı ile doğanın zamanı da giderek artan ölçüde çatışır. Doğanın yeniden üretiminin,

tazelenme, onarım ve özümseme süreçlerinin kendine özgü döngüleri ve vadeleri var. Buna karşılık sermaye kendi devrini durmaksızın hızlandırarak, doğaya kısa devreler yaptırarak bu döngüleri enlemesine ve diklemesine kesmeye başlar. Hızlanan devir, üretimin büyüyen ölçeği, bunların doğadan gittikçe daha fazla ham madde ve enerji çekmeyi gerektirmesi, daha dev boyutlarda ikmal ve gittikçe büyüyen atık sorunu Mark'sın tabiriyle gittikçe büyüyen bir "metabolik çatlağa" yol açar. Bütün veçheleriyle ekolojik kriz aslında bu çatlağın bir tezahürüdür.

Doğa kendi içinde indirgenemez ve indirgenmesi gereken bir nitel çeşitliliğe sahiptir. Buna karşılık sermaye her şeyi nicelleştirme, türdeşleştirme, sadeleştirme ve mono-kültürler yaratma eğilimindedir. Biyolojik çeşitliliğin gittikçe yok olmasının ardında bu gerçek yatar.

Doğa milyarlarca yıllık bir evrimin sonucunda oldukça yüksek bir öz-örgütlenme düzeyine erişmiştir. Enerji akışlarını ve dönüşümlerini düzenleme kapasitesi da buna dahildir. Sermaye mantığı bu öz-örgütlenme karşısında düzensizliği, dağıntıyı (entropi) ve enerjinin verimsiz kullanımını temsil eder.

Bu yüzdendir ki ekolojik krizi gerçekten aşmanın yolu, insan-insan ve insan doğa ilişkilerini bir ve aynı anda dönüştürecek yeni bir uygarlığa geçiştir. Burjuva çağı ve sermaye çağını aşmaktır. Ama özellikle iklim krizinin vahameti dikkate alındığında bir geçiş programını, reformlara ve sermayeyi sınırlayıcı önlemlere ihtiyacımız olmadığı anlamına gelmez.